

Bulgarian ja makedonian kirjakelet kansallisina konstruktioina

Bulgarian ja makedonian kirjakielten historia on hyvä esimerkki siitä, miten kansallisia identiteettejä on viimeisen kahdensadan vuoden aikana rakennettu ja muutettu – ja miten niille Balkanilla silti aina etsitään muinaisia juuria.

Julkaistu: 11. lokakuuta 2018 | Kirjoittanut: Jouko Lindstedt

Osmanivaltakunnan ”roomalaiset”

Bulgarian ja Makedonian slaavit joutuivat laajenevan Osmanivaltakunnan alamaisiksi 1300- ja 1400-luvuilla. Osmanivaltakunta vetäytyi näiltä Balkanin alueilta vasta 500 vuotta myöhemmin. Näinä vuosisatoina valtakunnan asukkaiden identiteetin määritteli uskonto, ammatti ja sosiaalinen asema, ei etnisyys nykymieleessä. Balkanin slaavien ensisijainen tunnusmerkki oli ortodoksinen kristinusko, ja sulttaanin edessä heitä niin kuin muitakin ortodokseja edusti Konstantinopolin patriarkka.

Lähimmäksi kansallista identiteettiä tuli *roomalaisuus*. Nykyhistorioitsijoiden Bysanttina tuntema valtakunta oli aina ollut omalta nimeltään ”Roomalaisten valtakunta”, ja niinpä Balkanin ortodoksit tunnettiin vielä 1800-luvullakin ”roomalaisina”. Osmanivaltakunnan Euroopan-puoleinen osa oli nimeltään Rumelia, ja ortodoksisten kristittyjen itsehallinnollinen yhteisö patriarkan alaisuudessa oli turkiksi *Millet-i Rûm* ’roomalainen yhteisö’. Kouluja käyneitten ”roomalaisten” sivistyskieli, vaikkei aina suinkaan äidinkieli, oli kreikka. Toki slaavien kirkoissa ja luostareissa käytettiin myös kirkkoslaavia, mutta se oli toissijaisessa asemassa.

Bulgarian kansakunnan rakentaminen

Bulgarian kansakunnan rakentamisen juuret ovat 1700-luvulla, jolloin Osmanivaltakunnan sisäinen järjestys horjui samaan aikaan kun nykyisen Bulgarian alueelle alkoi syntyä kaupalla vaurastunutta porvaristoa. Kreikkalaisten kansallinen liike 1700-lopulta alkaen sekä toimi bulgariaalaisten mallina että tavallaan pakottikin heidät oman kansakunnan rakentamiseen, kun etnisesti neutraali ”roomalainen” identiteetti alkoi korvautua kreikkalaisella ”helleenien” identiteetillä.

Kaiken kaikkiaan bulgariaalaisten kansallinen liike alkoi noin sukupolvea myöhemmin kuin naapurikansoilla serbialaisilla ja kreikkalaisilla. Tärkeitä virstanpylväitä oli oma kirkollinen organisaatio (Bulgarian eksarkatti^[1]) vuonna 1870, lähes itsenäisyyden veroinen itsehallinto Venäjän ja Turkin sodan jälkeen 1878 ja lopullinen itsenäisyysjulistus 1908.

Bulgarian virallisessa historiankirjoituksessa tämä kansakunnan rakentaminen tunnetaan kansakunnan ”jälleensyntymisenä” (*Văzraždane*). Uuden Bulgarian valtion katsottiin jatkavan keskiaikaista Bulgarian valtakuntaa, joka oli vain joutunut osmanien miehittämäksi. Keskiaikaiset valtakunnat eivät kuitenkaan olleet olleet kansallisvaltioita, eikä kansan tietoisuudessa ollut mitään osmaniajan läpi ulottuvaa kansallista identiteettiä.

Kielellinen side keskiaikaan oli kirkkoslaavin kieli. Bulgariassa puhuttu kansankieli oli kuitenkin muuttunut rakenteeltaan huomattavasti osmaniaikana. Koulujen ylläpidon siirtyessä kirkolta kunnallishallinnon tehtäväksi 1830-luvulla bulgarian kirjakieltä yritettiin ensin rakentaa kirkkoslaavin ja kansankielen kompromissina – samalla tapaa kuin kreikan *katharévousa*-kirjakieli pyrki kompromissiin keskiajan kielen ja modernin kielen välillä, tai kuten venäjän kirjakieli sisältää paljon kirkkoslaavilaisuuksia – mutta pian voiton vei modernimpi kieli, jossa ei esimerkiksi ollut enää sijamuotoja mutta jossa käytettiin muista slaavilaisista kielistä poiketen määräistä artikkelia.

Makedonian kansakunnan rakentaminen

Makedonian slaaveilla ei heilläkään ollut varsinaista kansallista identiteettiä Osmanivaltakunnassa. Suuri osa makedonialaisista sivistyneistöä liittyi kuitenkin 1800-luvun mittaan bulgariaalaisten kansalliseen liikkeeseen ja omaksui aluksi bulgarialaisen identiteetin; osa kuitenkin säilytti vanhan ”roomalaisen” identiteetin eikä tukenut pyrkimyksiä oman bulgarialaisen kirkko-organisaation muodostamiseen.

Monet makedonialaiset olivat 1800-luvulla sitä mieltä, että ainakin koulujen oppikirjoista pitäisi tehdä erikseen versiot Makedonian alueen murteitten ja Bulgarian alueen murteitten pohjalta, vaikka kirjakieli olisi virallisesti yhtenäinen, tai että kirjakielen kaiken kaikkiaan pitäisi olla kompromissi lännen (Makedonian) ja idän (Bulgarian) pohjalta. Nämä pyrkimykset eivät juurikaan saaneet vastakaikua bulgarialaisen sivistyneistön keskuudessa. Bulgarian kirjakieltä rakennettiin paljolti Itä-Bulgarian murteitten varaan, vaikka länsibulgarialaiset murteet olisivat olleet parempi pohja kompromissille makedonialaisten kanssa.

Erillistä makedonialaista identiteettiä ja makedonian kirjakieltä alettiin tietoisemmin rakentaa 1800-luvun lopulta lähtien. Modernin makedonialaisuuden rakentaminen alkoi siis noin sata vuotta myöhemmin kuin modernin bulgarialaisuuden – tapahtumakulku ei ollut se bulgariaalaisten tutkijoiden esittämä, jossa bulgarialaisuudella on yli tuhatvuotiset juuret mutta makedonialaisuus syntyi vasta toisen maailmansodan jälkeen poliittisella päätöksellä.

Bulgarian saadessa laajan itsehallinnon vuonna 1878 Makedonia jäi vielä Osmanivaltakunnan osaksi. Balkanin sotien 1812–1813 tuloksena Makedonia jaettiin Serbian (myöhemmin Jugoslavian), Kreikan ja Bulgarian kesken, eikä missään näistä kolmesta maasta tunnustettu makedonialaisten kieltä eikä identiteettiä. Vasta toisen maailmansodan jälkeen Makedonian kirjakieli sai nykyisen norminsa yhtenä Jugoslavian virallisista kielistä. Makedonian ja bulgarian kirjakielten ero on suunnilleen samaa luokkaa kuin norjan ja ruotsin kirjakielten ero.

Toisen maailmansodan aikana Jugoslavian Makedoniassa kouluja käynyt ikäluokka joutui opettelemaan kolme kirjakieltä: ensin serbian ennen sotaa, sitten bulgarian, kun Bulgaria miehitti Makedoniaa saksalaisten tuella ja bulgarialaisti sitä innokkaasti, ja lopuksi uuden makedonian kirjakielen sodan jälkeen. Myös Bulgarialle kuuluvan Makedonian osan kouluissa otettiin sodan jälkeen käyttöön Jugoslavian puolella standardoitu makedonian kirjakieli, mutta vain yhdeksi lukuvuodeksi (1947–1948) – siitä palattiin heti bulgariaan, kun Titon ja Stalinin välirikko^[2] antoi Bulgarialle vapaammat kädet kieltää makedonian kielen olemassaolo. Tosin bulgarian kirjakielen ortografia uudistettiin sodan jälkeen, joten Bulgariankin Makedoniassa osa koululaisista joutui opettelemaan peräkkäin kolme eri normia.

Kreikan puolelle jääneitä Makedonian slaaveja ei ole koskaan tunnustettu virallisesti vähemmistöksi, kielen puhuminen julkisella paikalla oli pitkään vaarallista eikä sillä ole vieläkään kouluissa mitään asemaa. Sen sijaan Albaniassa on virallisestikin pieni makedonialainen vähemmistö, ja Jugoslaviassa normitettua kirjakieltä käytettiin koulujen alemmilla luokilla silloinkin, kun Enver Hoxhan johtama Albania oli kokonaan sulkenut Jugoslavian-vastaisen rajansa (vuodesta 1948 aina 1990-luvun alkuun).

Kiistat makedonian kielestä ja makedonialaisesta identiteetistä

Vuonna 1991 itsenäistynyt Makedonian tasavalta on naapurimaittensa kulttuurivaateitten kohteena: Kreikka katsoo Makedonia-nimen kuuluvan itselleen, Bulgaria katsoo makedonialaisten olevan bulgarialaisia ja makedonian kielen osa bulgarian kieltä, eikä Serbian ortodoksinen kirkko tunnusta siitä irtautunutta Makedonian ortodoksista kirkkoa.

Tätä kirjoitettaessa on jotakin toivoa siitä, että nimikiista Kreikan kanssa saadaan lopulta ratkaistuksi, jos maa vaihtaa nimensä Pohjois-Makedoniaksi. Kiista Bulgarian kanssa on sen sijaan monisyisempi, koska se liittyy kovin monien historiallisten symbolien käyttöön. Bulgarian pääkaupungissa Sofiassa kansalliskirjasto on nimetty kirkkoslaavin luojien Kyrilloksen ja Methodioksen^[3] mukaan, yliopisto nykyisen Makedonian alueella vaikuttaneen Kliment Ohridilaisen mukaan; Makedonian pääkaupungissa Skopjessa kansalliskirjasto on nimetty Klimentin mukaan ja yliopisto Kyrilloksen ja Methodioksen mukaan.

Mielestäni lähimmäksi totuutta päästään sanomalla, että Bulgarian ja Makedonian slaaveilla ja heidän kielillään on pitkä yhteinen historia, mutta viimeistään 1800-luvulla alkaneen kehityksen tuloksena nyt on olemassa kaksi kieltä ja kaksi kansakuntaa. Tätä käsitystä on vain vaikea saada hyväksytyksi Balkanilla, jossa vallitseva kansakuntakäsitys on primordiaalistinen: kansakunnat ovat ikivanhan luonnollisen kehityksen tuloksia. Bulgarialaisten on siksi vaikea hyväksyä, että heidän keskiaikaisen kulttuuri- ja kieliperintönsä voi jakaa jokin toinen kansa, ja makedonialaisten taas on vaikea hyväksyä, ettei heidän erillisyydellään kenties olekaan tuhatvuotisia juuria.

Makedonialla on bulgarialaisten kansallisessa tietoisuudessa suunnilleen samanlainen asema kuin Karjalalla suomalaisuudessa: se on aito ja erottamaton osa kansallista omakuvaa. Kalevalan vuoksi suomalaisuuden osana pidetään sitäkin osaa Karjalaa, joka ei koskaan ole kuulunut hallinnollisesti Suomeen. Makedonia oli itsenäisen Bulgarian osa viimeksi jonkin aikaa 1300-luvun alussa (joskin se oli toisen maailmansodan aikana Bulgarian miehittäjä, niin kuin Itä-Karjala oli Suomen miehittäjä), mutta Kyrilloksen ja Methodioksen oppilaiden, kuten Kliment Ohridilaisen, paljolti juuri Makedoniassa luoman keskiaikaisen kirjallisuuden arvostuksen takia Bulgaria haluaa pitää kiinni Makedonian bulgarialaisuudesta.

Kielitiede kietoutuu tähän kiistaan, koska valtaosa bulgarialaisista, myös kielentutkijoista, kertoo ulkomaalaisille voivansa todistaa, että makedonian kieli on bulgariaa (ja tästä katsotaan seuraavan, että makedonialaiset ovat bulgarialaisia, vaikkeivat sitä ehkä itse enää tiedä). Bulgariaalaisten käyttämällä metodeilla olisi helppo myös todistaa vaikka se, että norjalaiset ovat ruotsalaisia: kerrotaan ensin, mitkä ovat tietyn kielen tärkeimmät tunnusmerkit, ja sitten kun ne löytyvät naapurikielestä, päätellään, että kyse on siis samasta kielestä. Todellisuudessa bulgariaalaistenkin julkaisemista murrekartoista löytyisi bulgarian ja makedonian kielen välinen raja, jos tunnusmerkit valittaisiin toisella tapaa. On hyvä muistaa, ettei kielentutkimus pysty luokittelemaan lähisukuisia kielimuotoja samaksi kieleksi tai eri kieliksi pelkästään niitten rakenteen perusteella, viittaamatta yhteiskunnalliseen todellisuuteen.

Bulgarian ja makedonian laidalla

Identiteettien monisyisyys ja liikkuvuus on ollut tavallista Balkanin kansojen historiassa, ja se näkyy edelleen monien sellaisten vähemmistöjen kohdalla, jotka voivat valintansa mukaan identifioitua bulgarialaisiksi tai makedonialaisiksi tai sitten joksikin muuksi.

Bulgarian ja Kreikan Traakiassa asuu slaavinkielisten muslimien ryhmä, jota kutsutaan *pomakeiksi*. Bulgarian puolella heillä ei ole erillistä kielellistä identiteettiä – paitsi että jotkut heistä saattavat uskontonsa vuoksi ilmoittaa äidinkielekseen bulgarian asemesta turkin – mutta Kreikan puolella pomakkia saatetaan pitää myös omana bulgariasta erillisenä kielenään, ja sitä on satunnaisesti kirjoitettu kreikkalaisin kirjaimin. Kreikan pomakit ovat pääosin kolmikielisiä (slaavi – turkki – kreikka).

Makedoniaa puhuvat muslimit tunnetaan nimellä *torbešit*. Heillä ei ole omaa kielimuotoaan, mutta monet heistä kirjoittavat makedoniaa mieluummin latalalaisin kuin kyrillisin kirjaimin ja haluavat näin graafisesti lähestyä bosniakkeja eli Bosnian ja Serbian slaavinkielisiä muslimeja.

Kreikan Makedoniassa asuvat ortodoksiset slaavit identifioituvat nykyään enimmiltään makedonialaisiksi. Kreikan sisällissodan (1946–1949) jälkeen, kun suuri osa heistä joutui lähtemään muihin maihin pakolaisiksi, Bulgariaan paenneet omaksuivat kuitenkin bulgarialaisen identiteetin. Samoista kylistä lähteneitten pakolaisten ja siirtolaisten jälkeläiset saattavat yhä esimerkiksi Australiassa käydä katkeraa kiistaa kreikkalaisuuden, makedonialaisuuden ja bulgarialaisuuden määritelmästä.

Kuten edellä mainittiin, Albaniassa asuu pieni mutta virallisesti tunnustettu makedonialainen vähemmistö. Albaniassa asuu kuitenkin myös islaminuskoisten slaavien ryhmiä, joiden identiteetti on epämääräisempi. Albaniassa, Kosovossa ja Makedoniassa asuu islaminuskoisten *goranien* (eli ”Goran asukkaiden”) ryhmä, joiden kieli on lähellä makedoniaa mutta joita on historian eri vaiheissa pidetty myös serbialaisina tai jopa turkkilaisina. Tällä hetkellä osa heistä korostaa omaa gorani-identiteettiä, osa taas katsoo goranien olevan bosniakkeja. Paras saatavissa oleva goranin kielen sanakirja puolestaan on Bulgarian tiedeakatemian julkaisema, ikään kuin bulgarian murresanakirjana, mutta albanialaisella ortografialla!

Banatin alueella Romaniassa, ja jonkin verran Serbiankin puolella, asuu katolisten bulgariaalaisten vähemmistö. Paitsi *Banatin bulgarialaisiksi* heitä kutsutaan joskus myös *paulikiaaneiksi* (omalla kielellään *palćene*) sen varhaiskeskiaikaisen uskonnollisen ryhmän mukaan, johon he kuuluivat ennen katolilaisiksi kääntymistään. Heillä on oma kirjakielensä, jota toisin kuin bulgariaa kirjoitetaan latalalaisin kirjaimin, mutta he eivät yleensä katso sen olevan itsenäinen kieli vaan bulgarian paikallinen muoto.

Nationalistisen diskurssin harhat Balkanilla

Samanlaisia kiistoja kuin makedonian ja bulgarian kielten suhteesta on Balkanilla muitakin, esimerkiksi kysymys siitä, onko monessa maassa Tonavan eteläpuolella vähemmistönä elävien aromuunien (aromanialaisten, valakkien) kieli Tonavan pohjoispuolella puhuttavan romanian murre vai oma kielsä. Kaiken kaikkiaan Balkanilla käytävää identiteettikeskustelua vaivaa usein kolme nationalistista harhaa:

1. Essentialistinen harha, jossa ihmisen identiteetti nähdään perustuvan kokonaan objektiivisesti havaittavissa oleviin seikkoihin, niin että se voi jopa olla toinen kuin ihmisen kokema (esimerkiksi bulgarialaisten mukaan makedonialaiset ovat "todellisuudessa" bulgarialaisia, vaikkeivat tiedä sitä). Tämä käsitys esitetään usein "tieteellisenä", kun taas ihmisten oman identiteettikokemuksen katsotaan voivan edustaa jollakin tapaa väärää tietoisuutta.

2. Primordialistinen harha: 1700-luvun lopulta lähtien syntyneet kansakunnat projisoidaan menneisyyteen ja niiden juuria etsitään keskiajalta tai (esimerkiksi Makedonian edellisen hallituksen aikana) jopa antiikista asti; siispä kieltenkin on täytynyt olla erillisiä vähintään varhaisella keskiajalla.

3. Objektiivisten kielirajojen harha: kielten eron uskotaan perustuvan rakennepiirteisiin, joiden levinneisyys seuraa kartalla kansakuntien rajoja. Todellisuudessa koko eteläslaavilainen kielialue, joka ulottuu Slovenian Alpeilta Bulgarian Mustanmeren-rannikolle ja on pinta-alaltaan Ruotsia pienempi, on yhtä murrejatkumoa, jossa minkä tahansa kahden naapurikylän asukkaat aina ymmärsivät vaivatta toisiaan, ennen kuin kansallisvaltiot alkoivat pystyttää kielirajoja.

Esimerkiksi kansainvälisessä yhteistyössä voi törmätä Balkanin kansojen ristiriitaisiin käsityksiin itsestään ja naapureistaan. Kiistoihin on hyvä pitää etäisyyttä, mutta sopiva periaate on, että kunkin kansanryhmän edustajien pitää itse saada määritellä etninen ja kielellinen identiteettinsä. Poliittisesti Kreikka ja Bulgaria ovat vahvemmassa asemassa kuin Makedonia, koska ne ovat päässeet EU:hun ja NATOon aikaisemmin ja voivat asettaa Makedonian hyväksymiselle kaikenlaisia ehtoja, mutta tutkijan pitäisi pyrkiä löytämään heikompaakin osapuolta ymmärtävä näkökulma. Vielä enemmän tämä koskee tietysti yllä mainittuja bulgarian ja makedonian kielen laidoille jääneitä kansanryhmiä, jotka joutuvat etsimään kansallista ja kielellistä identiteettiään monesta suunnasta.

[1] Eksarkaatti on *eksarkin* johtama ortodoksinen kirkkokunta, joka ei periaatteessa ole yhtä riippumaton kuin patriarkan alainen kirkkokunta. Buglarialaisille eksarkaatin perustaminen merkitsi kuitenkin käytännössä itsenäisen kansallisen kirkko-organisaation luomista.

[2] Jugoslavian sodanjälkeinen kommunistijohtaja Josip Broz Tito ei hyväksynyt Stalinin johtaman Neuvostoliiton muiden maiden kommunistipuolueille sanelemaa linjaa, mikä johti Jugoslavian erottamiseen kommunistipuolueiden Kominform-järjestöstä 1948 ja jätti maan Eurooppaan muotoutumassa olevan itäblokin ja Varsovan liiton ulkopuolelle.

[3] Bysanttilaiset oppineet Pyhä Kyrillos (826/827–869) ja hänen vanhempi veljensä Pyhä Methodios (?–885) loivat käänöksillään slaavien ensimmäisen kirjakielen, jota myöhemmin on alettu kutsua muinaiskirkkoslaaviksi. Kyrilliset kirjaimet on nimetty Kyrilloksen mukaan, vaikka

eivät varsinaisesti ole hänen suunnittelemaansa (hän laati varhaisemman glagoliittisen aakkoston).

Jouko Lindstedt on slaavilaisen filologian professori ja kielten kandidohjelman johtaja Helsingin yliopistossa.

Aiheesta enemmän

Lähdeluettelon asemesta viittaa neljän artikkelin laajoihin lähdeluetteloihin:

Lindstedt, Jouko (2012) When in the Balkans, do as the Romans do – or why the present is the wrong key to the past. Teoksessa: Jouko Lindstedt & Max Wahlström (toim.), *Balkan encounters: Old and new identities in South-Eastern Europe* (Slavica Helsingiensia 41), 107–123. Helsinki: Department of Modern Languages, University of Helsinki. Saatavissa myös verkosta: <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh41/pdf/5.pdf> (<http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh41/pdf/5.pdf>) (10.9.2018).

Lindstedt, Jouko (2016a) Conflicting nationalist discourses in the Balkan Slavic language area. Teoksessa: Tomasz Kamusella & Motoki Nomachi & Catherine Gibson (toim.), *The Palgrave handbook of Slavic languages, identities and borders*, 429–447. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Lindstedt, Jouko (2016b) Multilingualism in the Central Balkans in late Ottoman Times. Teoksessa: Maxim Makartsev & Max Wahlström (toim.), *In search of the center and periphery: Linguistic attitudes, minorities, and landscapes in the Central Balkans* (Slavica Helsingiensia 49), 51–67. Helsinki: Department of Modern Languages, University of Helsinki. Saatavissa myös verkosta: <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh49/pdf/sh49.pdf> (<http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh49/pdf/sh49.pdf>) (10.9.2018).

Wahlström, Max (2012) Greek cultural influence on the Bulgarian national revival: The case of Petär Beron's "Fish Primer" (1824). Teoksessa Jouko Lindstedt & Max Wahlström (toim.), *Balkan encounters: Old and new identities in South-Eastern Europe* (Slavica Helsingiensia 41), 169–182. Helsinki: Department of Modern Languages, University of Helsinki. Saatavissa myös verkosta: <http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh41/pdf/8.pdf> (<http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh41/pdf/8.pdf>) (10.9.2018).

Artikkeliin viittaaminen

Lindstedt, J. (2018). Bulgarian ja makedonian kirjakelet kansallisina konstruktioina. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 9(6). Saatavilla: <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2018/bulgarian-ja-makedonian-kirjakelet-kansallisina-konstruktioina> (<https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2018/bulgarian-ja-makedonian-kirjakelet-kansallisina-konstruktioina>)